

**İbtidai siniflərdə nəzəri bilikləri və bacarıqları
formalaşdırın təlim üsulları****Aygün Akif qızı Nəzərli***Bakı Qızlar Universitetinin magistranı***E-mail:** nezerliaygun930@gmail.com**Rəyçilər:** filol.ü.f.d., dos. Q.G. Qəmbərova,
filol.ü.f.d., dos. K.F. Quliyeva**Açar sözlər:** induktiv, qavrama, şərh, izah, təhlil, özünə nəzarət**Ключевые слова:** индуктивный, восприятие, комментарии, объяснение, анализ, самоконтроль**Key words:** inductive, perception, comment, explanation, analysis, self-control

Azərbaycanın təhsil sistemində zəruri islahatların aparıldığı bir şəraitdə tədris proqramlarının təkmilləşdirilməsinə, yeni dərslərin yazılmasına böyük ehtiyac duyulur. Dünyada gedən qloballaşma və Azərbaycan təhsilinin Avropa təhsilinin inteqrasiyası təhsildə yeni təlim texnologiyalarından, fəal və interaktiv təlim metodlarından, yeni texnologiyalardan istifadə edilməsinə tələb edir. Məktəb gənc nəslin təlim-tərbiyəsi işinin təşkilində, həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır. Hazırkı dövrdə təhsil sistemi qarşısında duran başlıca vəzifə – dərin bilikli, fiziki və zehni cəhətdən inkişaf etmiş, dünyagörüşə, yüksək mədəniyyətə, zəngin əxlaqa malik olan ahəngdar şəxsiyyət tərbiyəsidir. Məktəbdə təlim-tərbiyə işi məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil şəkildə, xüsusi hazırlıqlı pedaqoji kadrların rəhbərliyi ilə həyata keçirilir.

Burada pedaqoji texnologiyalara tarixi-nəzəri baxış, təlim texnologiyaları haqqında anlayış, təlim texnologiyalarının struktur və funksional komponentləri, təlim texnologiyalarının yaradılması və tətbiqi prinsipləri, fəal və interaktiv təlim metodları, habelə tərbiyə texnologiyaları kimi aktual problemlərin təhlilinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

İbtidai siniflərdə nəzəri bilikləri və bacarıqları formalaşdırın təlim üsulları

Son illərdə təhsil sistemində aparılan və uğurla həyata keçirilən məqsədyönlü islahatların nəticəsi olaraq təhsilimizdə sürətli irəliləyişlər və uğurlu dəyişikliklərə nail olunmuşdur. Araşdırma predmeti seçilən, təlim prosesində önəmli yeri olan üsul və üsullar toplusunu təşkil edən qruplar dərstdə nəzərdə tutulan əsas pedaqoji vəzifənin yerinə yetirilməsinə şərait yaradır. Hər bir müəllimin fəaliyyətində xüsusi yeri olan, təlim prosesinin ayrılmaz hissəsi hesab edilən, şagirdlərin mənimsəmə və təsəvvürlərini inkişaf etdirən üsulları nəzərdən keçirməyə çalışaq: **Mənimsəmə (qavrama) və təsəvvürlərin formalaşdırılması.** Müəllim tərəfindən təlim prosesində həyata keçirilən, şagirdlərin intellektual səviyyəsi nəzərə alınmaqla mənimsəməyə şərait yaradan, maddi aləm haqqında bilgilərin formalaşmasına imkan verən belə üsullar qrupuna mənimsəməni formalaşdırın, inkişaf etdirən üsullar deyilir və hissi qavramanı təmin etmək, ətraf aləm haqqında dolğun təsəvvürlər yaratmaq məqsədi güdür.

Təsəvvürlərin formalaşması şagirdlərin təxəyyülünün birbaşa inkişafına şərait yaradır. Müəllimlər həmin paketlər və layihələrlə işləyən zaman məsləhətçi – təşkilatçı funksiyasını yerinə yetirirlər. Çoxlarına elə gəlir ki, bu hamının müqəddəs saydığı müəllimlik peşəsinə hörmətsizlikdir. Amma yadda saxlamaq lazımdır ki, bir çox müəllimlər metodistlərin onlar üçün hazırladığı metodiki işləmələrdə, dərslərindən məmnuniyyətlə istifadə edirlər. Köhnə təhsil üsullarından azad olan müəllim sözün həqiqi mənasında pedaqoji işlə, şagirdlərin inkişafı ilə məşğul olur. Təlimdə şəxsiyyətin, yaradıcılığın və mexanikləşdirmənin nisbəti məsələsi, həqiqətən, adi məsələ deyil.

Beləliklə, pedaqoji texnologiya dedikdə, qabaqcadan verilmiş xarakteristikalar üzrə kompüter təlimi üçün işlənib hazırlanmış, optimal, didaktik proseslər başa düşülür. Bundan başqa, praktik planda pedaqoji texnologiya müəllimin hər hansı bir texnoloji cəhətdən işlənib hazırlanmış metodlar və priyomlar sistemini, nəhayət, tərbiyə işinin metodikasını və metodlarını da ifadə edə bilər. Dərs zamanı müəllim proqram materialına uyğun sistemli, məqsədyönlü və planlı qavramanın təşkili məqsədilə *müşahidə üsulundan* istifadəyə üstünlük verməlidir. Texnologiyaya görə, təlimin məqsədi şagirdin psixoloji vəziyyətini, onun biliklərini, fikirlərini, hissələrini, davranışını dəyişməkdir. Texnologiyanın vəzifəsi təlimedici sistemin bütün elementlərini öyrənmək və təlim prosesini layihələndirməkdir.

Məlumdur ki, digər metod və üsullarda olduğu kimi, müşahidə üsulunun da təşkili onun düzgün qurulmasından asılıdır. Təlim zamanı müşahidənin təşkili mərhələli alqoritmlə qurulur, yəni öyrədici məqsədin müəyyənləşdirilməsi, icra zamanı planlı müşahidənin və istifadə olunacaq vasitələrin dəqiqləşdirilməsi, müşahidə zamanı görünənlərin qeydə alınması və uyğun nəticələrin təhlil olunması diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Təhlil prosesi şagirdlərin qavrama səviyyəsini müəyyən etməyə imkan verir və qiymətləndirməyə yardım edir.

Müəllim tərəfindən təlim materialının demonstrasiya etdirməklə əyani vəsaitlərdən istifadə yolu ilə qavranılması *illüstrasiya üsulu* ilə həyata keçirilir. Bu üsul zamanı istifadə olunan əyani vəsaitlər sisteminə aşağıdakıları şamil etmək olar: plakat və düşündürücü şəkillər, həyatda rast gəlinən təbii əşyalar, materialların sxematik təsviri vasitələri, rəmzi əyani material və vasitələr. Təlim prosesində müəllim tədris etdiyi mövzunun tələbinə, onun məzmunu və məqsədini izah etmək üçün uyğun vasitələrdən istifadə edir. Bu üsulun tətbiqində əsas məqsəd şagirdlərdə məntiqi təfəkkürü inkişaf etdirməkdir.

Müəllim şagirdlərə öz köməkliyini xeyirxahlıqla, sakit tərzdə etməli və bunu qrupda müzakirə aparan uşaqlara təlqin etməlidir. Əgər qrup verilən tapşırığın öhdəsindən gələ bilmirsə, bunun 2 səbəbi var: 1) tapşırıq həddən artıq çətin və mürəkkəbdir; 2) tapşırığı icra etmək üçün uşaqlarda möhkəm praktik vərdişlər yaranmayıb.

Bütün bu hallarda müəllimin pedaqoji ustalığının artırılması istiqamətində iş aparılmalıdır.

Şifahi şərh (doqmatik) üsulu. Müəllimin tədris etdiyi mövzunu şifahi formada yerinə yetirməsi şərh üsulu adlanır. Üsulun əsas üstünlüyü müəllimin qısa zaman müddətində şagirdlərə daha çox məlumatın verilməsidir. Metodik ədəbiyyatlardan məlumdur ki, şifahi şərh üsulları üç formada həyata keçirilir: təsvir, izah və mühazirə formalarında. **Təsvir** – müəyyən hadisəni (mövzunu) obrazlı formada canlandırmaqdan ibarətdir. **İzah** – məqsədə aid qaydanı, qanunu, anlayışı, fakt və sübutlarla izah etməkdən ibarətdir. Adətən, tədris materialının izah edilməsi təlimin xarakterinə görə informasiya verən və problemlə təlim formasında olur. Təlim prosesində müəllimin şifahi şərh zamanı mütləq mənada bir sıra mühüm amillər diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır: şifahi şərh zamanı müəllim ümumi didaktik prinsiplər: əyanilik, müvafiqlik, nəzəri biliklərin praktika ilə əlaqələndirilməsi prinsiplərindən istifadə etməli və onları həyat həqiqətləri ilə əlaqələndirməlidir; dərs zamanı müəllim müsbət emosiya yaratmalı, məzmunlu, əhatəli, rəvan, başa düşülən, orta sürətli və yorucu olmayan səs tembirindən istifadə etməlidir; təlim zamanı müəllimin bəzi jestlərdən istifadəsi qəbul ediləndir, lakin müəllim sinifdə yersiz fiziki hərəkətlər etməməli və sinifdə yersiz ora-bura getməməlidir; dərsdə müəllim tərəfindən şagirdlərin idrakı fəallığının yüksəldilməsinə şərait yaradılmalıdır.

Müsahibə üsulu – qarşılıqlı dialoqa əsaslanan problemlə sual-cavab anlamında başa düşülür. Bu üsul əsas təlim forması kimi onun bütün mərhələlərində daha çox istifadə olunur. Metodik ədəbiyyatlarda müsahibənin evristik və biliyin möhkəmləndirilməsi kimi iki forması məlumdur. Təlim prosesində problemlə sualların qoyuluşu ilə mövzuya uyğun məqsədlər müəyyən olunaraq, nəticələrin çıxarılması evristik üsulla həyata keçirilir. Məsələn: 1. Şagird-

lərin yaradıcı fikirlərini ümumiləşdirməklə konkret mövzu və ya problemini təlim texnologiyalarından istifadə yolu ilə həll etmək, “kollektiv beyin” yaratmaq; 2. Əməkdaşlıq etmək bacarıqlarını, qanuna tabelik vərdişlərini tərbiyə etmək; 3. Şagirdlərin yaradıcılığını inkişaf etdirmək.

Bu texnologiya məktəbdə sorğu zamanı yeni materialı öyrənəndə, keçilmiş materialı təkrar edəndə və ümumiləşdirəndə, problemləri həll edəndə, sinfin planlarını tərtib edəndə tətbiq edilir. Sualların təşkilində konkret tələblər gözlənilməlidir: — suallar mənə çalarına görə başa düşülən və konkret hədəfə istiqamətlənməlidir; suallar problemlə-düşündürücü və həcmcə qısa olmalıdır; ziddiyyətli cavablara malik olan, lakin çəşdirici olmayan suallardan istifadə olunmalıdır; müsahibə üsulunun təşkilində qruplarla iş üsulundan yararlanmaq lazımdır. Belə iş formasında ümumi müzakirənin aparılması ilə şagirdlər bir-birlərinin səhvlərini düzəldərək məntiqi təfəkkürlərinin inkişafına özləri nail olurlar.

Təlim prosesində müsahibənin ən çox istifadə olunan forması diskussiya üsuludur. Bu üsulda təklif olunan problem üzərində şagirdlərin müxtəlif yanaşmaları meydana gəlir, belə müxtəlif baxışlara, yanaşmalara hər bir şagird öz şəxsi mövqeyini bildirir və bu fikirlərə haqq qazandırməyə çalışırlar. Nəticədə, onların məntiqi, yaradıcı və tənqidi təfəkkürləri inkişaf edərək formalaşacaqdır.

Təfəkkürü inkişaf etdirən didaktik oyun üsulları. Bu üsullardan istifadə şagirdlərin idraki bacarıqlarını formalaşdırmağa imkan yaradır, dərsə marağı və müsbət emosional təsiri yüksəldir. Didaktik oyunlar sırasına: idrakı yüksəldən xüsusi hazırlanmış oyunlar, səhnələşdirmə, rollu oyunlar daxildir. Bu oyunların təlim prosesində xüsusi maraq doğurması səbəbindən müəllimlər bu təfəkkürü inkişaf etdirən təlimi oyunlardan daha çox istifadə edirlər.

Yaradıcılıq və tədqiqatçılıq üsulları. Bu üsullar təlim prosesində şagirdlərdə təlimi axtarışları istiqamətləndirərək problem-sualları müstəqil həll etmələrinə imkan yaradan üsullardır. Bu üsulun üç növü xüsusi diqqətdə saxlanılıb geniş tətbiq olunur: fərdi, frontal və intensiv sorğu. Müasir təlim üsulları ilə təşkil olunub keçilən dərslərdə isə kollektiv, fərdi, cütlərlə və qruplarla iş üsullarından istifadə olunur.

Qeyd olunan üsullar eyni funksiyanı, amma müxtəlif yanaşmalarla həyata keçirilir. Yazılı nəzarət üsuluna yoxlama yazı işləri, test tapşırıqları, qrafik təsvirlərin yazılması, yazılı sorğular, tədris planına uyğun planlaşdırılmış yoxlama üsulları daxildir. Son illər təlim zamanı şagirdlərin müstəqilliyinə, sərbəst fikir söyləmələrinə, fikirlərini arqument və faktlara əsaslanaraq demələrinə xüsusi imkan və şərait yaradılır. Məhz belə yanaşma şagirdlərin özünənəzarət və özünüqiymətləndirmə işlərində fəal olması üçün zəmin yaradır. Özünənəzarət üsulları şagirdlərin öz təlim fəaliyyətlərinə, müstəqil işinə nəzarət etməsində özünü bürüzə verir. Bu zaman şagird öz fəaliyyətinə nəzarət edir, çətinliklərini təyin edir, səhvlərini özü tapıb düzəldir və ümumiləşdirmə apararaq fəaliyyətinə qiymət verir.

Mütləq mənada heç bir üsulu, xüsusilə, klassik təlim üsullarını köhnəlmiş və yararsız hesab etmək, tam mənası ilə ondan imtina etmək doğru deyildir.

Məqalənin aktuallığı. İbtidai təhsilin müasir tələblər səviyyəsində qurulmasını təmin edən üsul və vasitələrin düzgün seçilməsi prioritet istiqamətlərdən biridir. Məqalədə problemin bu cəhəti diqqət mərkəzində çəkilir, yanaşma və təhlillər belə bir aktual baxış bucağından dəyərləndirilir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Klassik və müasir təlim üsullarının təlim prosesinə əlaqəli tətbiqi araşdırılmış, bu təlim üsullarının səciyyəvi cəhətləri izah və şərh edilmişdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Qeyd olunan təlim üsullarından istifadə olunması şagirdlərin idrak fəaliyyətini inkişaf etdirərək onlarda məntiqi və yaradıcı təfəkkürün formalaşmasına imkan verəcəkdir. Bunun məktəb praktikasına tətbiq edilməsi müsbət nəticələr verə bilər.

Ədəbiyyat

1. Abbasov A., Əlizadə H., Pedaqogika: Dərs vəsaiti. Bakı, Renesans, 2000.
2. Ağayev Ə., İbrahimov F., Hüseynzadə R. Bakı, Adiloğlu, 2006.
3. Mehrabov A., Abbasov Ə., Zeynalov Z., Həsənov R. Pedaqoji texnologiyalar. Bakı, Mürəci, 2006.
4. Mehrabov A., Cavadov İ. Ümumtəhsil məktəblərində monitoring və qiymətləndirmə. Bakı, Mütərcim, 2007.
5. Əsgərov Ş., Təhsilimiz dünən, bu gün, sabah. Bakı, BDU-nun nəşriyyatı, 2003.

A.A. Назарли

Методы обучения, формирующие теоретические знания и умения в начальных классах

Резюме

В статье рассматриваются некоторые методы, используемые в учебном процессе, изучается их влияние на процесс восприятия знаний, формирование познавательной деятельности и развитие мышления школьников. Выявлено, что использование современных методов обучения и методов рабочих форм в начальных классах помогает школьникам приобретать самостоятельные знания. Отмечены некоторые факторы, влияющие на формирование логического, критического и творческого мышления у школьников.

A. A. Nazarly

Teaching methods that form theoretical knowledge and skills in primary grades

Summary

The article examines some of the methods used in the learning process, their influence in the process of students' perception of knowledge, the formation of cognitive activity and the development of thinking. It has been found that modern teaching methods in primary schools, the use of working form methods contribute to the independent acquisition of knowledge by schoolchildren. Some factors contributing to the formation of logical, critical and creative thinking among schoolchildren were outlined.

Redaksiyaya daxil olub: 03.03.2023